

Buitenzorg, mei 1935 pp. 40-55

WAARNEMINGEN OVER NEUSHOORNS EN BANTENGS IN
HET NATUURMONUMENT „OEDJON KOELON”¹⁾.

door

P. F. FRANCK (Buitenzorg).

3767

1. Rhinoceros.

Een van onze oudste, mooiste en grootste Natuurmonumenten in het laagland is zonder twijfel het schiereiland Oedjonkoelon, Java's 1e en 2e Punt. Het heuvelachtige terrein met den „Goenoeng Pajoeng” (welke naam ontleend is aan zijn vorm die veel gelijkt op een pajoeng = regenscherm), 480 Meter boven de zee, als hoogste top in het Zuid-westen, is zwaar beboscht. Verscheidene parallel loopende heuvelruggen hebben steile ravijnen. Een tweede, licht golvende lagere bergstrook, aansluitend aan den Goenoeng Pajoeng, door een lichte kom er van gescheiden, loopt van het Westen tot de helft van het schiereiland naar het Oosten en is eveneens met wildhoutbosch begroeid. Bovendien is het westelijkste gedeelte van den uitlooper bij den vuurtoren, zoowel in het Zuiden als gedeeltelijk in het Noorden nogal flink beboscht. Het Oosten is daarentegen een meer open terrein, alleen de kust (en enkele deelen in het midden) is met een smalle soms lichte strook bosch bedekt, waar achter, gedeeltelijk van uit zee, de open alang-alang vlakten al te herkennen zijn. In deze alang alang vlakten bevinden zich, voornamelijk in het Zuiden van de Welkomstbaai, aan de smalle verbinding bij Bantam, groote uitgetrektheden moeras. Maar ook langs de kust in het midden van deze baai zijn moerassen en zelfs in het meer open terrein in het binnenland tusschen de rivieren vinden wij nogal drassige gedeelten. Ook zijn deze vlakten altijd, zij het ook sporadisch, begroeid met opkomend struikgewas; ook vindt men enkele alleenstaande boomen of palmen b.v. de gëbang palm (*Corypha Utan* LAMK.) Zoo nu en dan vinden we oude, pikzwarte koraalriffen. De laatsten zijn bij uitstek geschikt voor observatiepost.

De meeste rivieren zijn niet diep en niet breed. Sommige hebben bij vloed een diepte van meer dan twee meter, terwijl de rivierbodem met een modderlaag bedekt is. Men kan enkele dezer rivieren heel goed met een vlerk opvaren, waarbij de overhangende oevervegetatie, en dwars over de rivieren gevallen boomen en boomtakken wel eens hinderlijk zijn. De meeste dezer rivieren hebben zelfs verscheidene km stroomopwaarts nog brak water. Wij vinden verder

in de dicht begroeide streken beken en beekjes met soms helder water, die in den drogen tijd gedeeltelijk uitdrogen, en een heele reeks poelen achterlaten.

Eene kleine omschrijving van de terreingesteldheid was wel noodig. Voor verdere inlichtingen verwijs ik naar het verslag van Opperhoutvester Dr F. H. ENDERT, die de flora van de West- en Zuidkust van dit schiereiland beschreven heeft¹⁾.

Juist in dit heuvelachtige, vochtige, soms dicht met zware bamboedoeri, rotan en andere klimplanten begroeide terrein met tamelijk steile ravijnen, is het dagverblijf van onze, in sommige streken nu al zeldzaam geworden wildsoorten als de neushoorn (*Rhinoceros sondaicus* DESM.), de badak der Soendaneezen en van den banteng, (*Bos banteng banteng* RAFFL.), die eveneens in verhouding tot enkele jaren geleden betrekkelijk zeldzaam geworden is. Overdag vindt men beide wildsoorten echter ook in het oostelijke gedeelte.

De Javaansche neushoorn, die haast niet met soortgenooten in gemeenschap leeft (behalve in den paartijd), spoorde ik tot nu toe altijd alleenlopend. Oude inlandsche neushoornjagers wisten mij daarentegen te vertellen, dat in den goeden, ouden tijd, een 50 — 60 jaren geleden, wel meer exemplaren in een troep aangetroffen zijn, doch nooit meer dan 3 exemplaren bij elkaar. Of dit juist is, durf ik niet te onderschrijven. Het is best mogelijk, aangezien Java in die jaren nog heel wat neushoorns herbergde. Men hoeft alleen „Junghuhn” te lezen, die de sporen zoowel op de hellingen van verschillende vulkanen, als in het laagland nog veelvuldig aantrof. Enkele namen van plaatsen en rivieren als „Kandangbadak”, „Tjibadak” en „Pasir badak”, streken waar de neushoorn helaas al lang uitgeroeid is, wijzen er ook op. Van den Afrikaanschen Spitsneushoorn (*Diceros bicornis* L) (*Rhinaster*), die de open steppen, en ook wel het dichte bosch bewoont, is dit gemeenschapsleven in troepjes van enkele exemplaren bekend. Misschien heeft in vroegere jaren de Javaansche neushoorn ook in soortgelijke gemeenschap geleefd, en heeft het dier zich aangepast tegen de vele vervolgingen door alleen te gaan leven.

Naar de grootte en vorm der versche prenten te oordeelen waren het volwassen exemplaren van beiderlei geslacht, die ik speurde. Een enkele keer zag ik de sporen van twee badaks bij elkaar, nl. in Maart 1931. Een volgende keer was het het spoor van een wijffe met een naar schatting eenjarig jong. En nu is het wel merkwaardig, dat men deze dikhuiden bij het „azen” (nuttigen van voedsel), in den vroegen morgen of in de late middaguren vaak met half wild levende karbouwen (aan de Zuidkust) of met een troep bantengs van beiderlei geslacht tezamen ontmoet. Eigenaardig, juist het tegenovergestelde van wat de Heer J. C.

¹⁾ Manuscript in Archief van het Boschproefstation.¹⁾ Ten deele aangevuld met waarnemingen aan de Zuidkust van Java.

HAZEWINKEL in zijn artikel in De Tropische Natuur (22, 1933, p. 101—109) zegt. En toch kunnen beide waarnemingen zeer wel juist zijn, daar de door schrijver dezes ten behoeve van het Zoölogisch Museum te Buitenzorg geschoten badak het los loopende paarden erg lastig maakte en hen aanviel. Bovendien zijn overeenkomstige gevallen van andere wildsoorten eveneens bekend. Dit samenleven met ander wild viel mij herhaaldelijk op. Beide of beter gezegd alle drie diersoorten kunnen het blijkbaar best met elkaar vinden. (Ook de Afrikaansche neushoorn leeft graag met andere wildsoorten als zebra, gnoe, hartebeest e.a. in gemeenschap, eveneens de Aziatische neushoorn *Rhinoceros unicornis* met den gaur en waterbuffel). Vermoedelijk hebben wij ook hier te doen met een veiligheidsmaatregel. Bij het nagaan van de prenten was zeer duidelijk vast te stellen, dat beide diersoorten, maar ook de karbouw, bij voorkeur een en denzelfden wissel in het bosch gebruikten. Op de open alang-alang vlakten is dit niet altijd het geval. In het bosch daarentegen zag men behalve op den wissel ook op minder dicht begroeide plaatsen versche neushoornsporen naast versche bantengsporen. Men kon zeer goed vaststellen, dat neushoorn zoowel als banteng in sommige gevallen bladeren, boomschors en jonge takken tezamen genuttigd hadden. Van den neushoorn is bekend, dat hij bladeren van boomen en van heesters en vruchten, (maar ook gras en jonge spruiten van bamboe doeri en glagah) nuttigt, waarbij soms boomen met een doorsnede van 13 cm en meer omvergewerkt worden, om aan den poetjoek (jonge bladeren) te komen. Deze boomen waren soms 25 tot 80 cm boven den grond gekraakt en lagen in schuine richting omlaag en wel zoo, dat het afgebroken gedeelte nog aan den stam vast zat. Boomen met een zwak wortelstelsel waren daartegen met wortel en al omver geduwd en wel zoo, dat een gedeelte van de wortels nog in den grond vast zat. Bij alle omgevallen boomen was in de eerste plaats de jonge poetjoek afgevreten en bovendien het grootste gedeelte van de bladeren en zelfs van de takken aan den kant, die naar boven gericht was. In de meeste gevallen waren deze boomen aan den bovenkant zelfs van hun schors ontdaan. Nooit zag ik een boom, die door den neushoorn een slag omgewenteld was, om de bladeren, struiken en boomschors te kunnen nuttigen, die door den val onder den stam terecht gekomen waren. Ik heb tot nu toe niet kunnen waarnemen, op welke manier dit omverwerken gebeurt. Wel meen ik uit de prentafdrukken en de plaats waar de druk op de boomschors uitgeoefend werd te kunnen afleiden, dat dit omverwerken hoofdzakelijk met de schouders en den nek gebeurt; in de tweede plaats ook met behulp van den kop en de horens. Wonden in de schors veroorzaakt door de horens vond ik betrekkelijk weinig. Wel heb ik dit omverwerken en kraken van boomen op betrekkelijk korten afstand in het bosch gehoord. Dan weet men pas met hoeveel lawaai dat gepaard gaat. Dat voor het omverwerken van boomen van deze

dikte zeer veel kracht noodig is, daarvan zal een ieder overtuigd zijn, als hij weet, dat boomen van 13 cm dikte wel 8 tot 10 m hoog kunnen zijn en de druk voor het omverwerken, op het onderste gedeelte van den stam op een hoogte van $\frac{3}{4}$ tot $1\frac{1}{4}$ m boven den grond uitgeoefend wordt. Jammer genoeg heb ik, afgeleid door het opwindende luisteren en het afwachten tot het wild weer verder getrokken was, vergeten na te gaan, welke boomsoorten bij voorkeur genuttigd worden, doch dit zal bij eene volgende gelegenheid geschieden.

Het voedsel (takken, bladeren, schors, enz.) wordt door de buitengewoon puntige grijpclip aangevoerd en daarna door de horizontaal staande snijtanden, die zich in de onderkaak bevinden, en die bij oude exemplaren vlijmscherp kunnen zijn, met behulp van de bovenste 2 tanden en het harde ruwe gehemelte afgebeten. De schors wordt in vele gevallen in lange reepen van de boomen afgescheurd. Het op deze wijze verkregen voedsel wordt door de kiezen vermalen en de grovere stukken door den opvallend sterken maagwand fijngewreven. Ik vond in de maag van een geschoten badak nog stukken schors van 6 bij 4 bij $1\frac{1}{4}$ cm en takstukjes van 8 cm lengte. In de „losoeng” (uitwerpselen) vond ik alleen vezelachtige schors (enkele malen ook kleine stukjes schors); meestal waren takken en schors fijn vermalen. De uitwerpselen hebben een vorm, die oppervlakkig bekeken veel op bantenglosoeng lijkt, alleen zijn zij grover, vezelachtiger van structuur, en zit er meer vorm in, en is de hoeveelheid beduidend grooter (bijna twee maal zoo veel). De koekvorm kan eene grootte van 45 cm in doorsnede bereiken. Bijna altijd was de losoeng, die het eerst op den grond terecht gekomen was, stuk gevallen, maar van de bovenste laag was de ronde worstachtige vorm intact gebleven. De doorsnede dezer worsten was bij oude exemplaren $7\frac{1}{2}$ cm en de lengte varieerde tusschen 9 en 13 cm. BENG T BERG heeft de losoeng van *Rhinoceros unicornis* gekiekt. Men vindt deze in zijn prachtwerk „Meine Jagd nach dem Einhorn” op p. 114. Op een „morgenbers” vond ik van een en hetzelfde dier drie van deze groote mesthoopen, waarvan de laatste nog warm was. Ook urineplassen met opvallend scherpe picrinelucht kwamen herhaaldelijk voor. Een neushoorn moet toch wel degelijk ongelooflijke hoeveelheden voedsel tot zich nemen. Het „azen” gebeurt hoofdzakelijk in den tijd vanaf 's middags 4 uur tot in de vroege morgenuren. Maar dit hoeft geen vaste regel te zijn, want ik heb ook overdag in het dichte bosch enkele malen, ook in licht bosch aan weerskanten van den wissel zonder dat ook maar een boom gekraakt was, versche aasplaatsen gevonden.

Op zekere tijdstippen van den dag worden geregeld de modderbaden opgezocht. Ik heb opgemerkt, dat deze modderbaden overdag in den tijd tusschen 11 uur en 4 uur 's middags bezocht worden. Het lijkt mij zelfs niet onwaarschijnlijk, dat badaks in afgelegen streken gedurende dit heele tijdsverloop er van gebruik maken. Ik vond modderpoelen in betrekkelijk open terrein met struikgewas

begroeid. De poelen, die het meest opgezocht werden, bevonden zich in zwaar begroeid terrein. Bij alle poelen, die ik tot nu toe gezien heb, leidden verscheidene wissels naar de poelen. Meestal waren het er 2, doch ik vond ook poelen van drie wissels. De wissels waren door het vele gebruik en het zware lichaamsgewicht soms vrij diep uitgetrapt en gingen geleidelijk over in de poelen. Andere wissels waren weer vrij steil. De poelen, waar deze wissels heen leidden, waren altijd zwaar begroeid met struiken, meestal waren het lantana (*Lantana Camara* L.) en glagah, het wilde suikerriet (*Saccharum spontaneum* L.), maar ook wel boschstruiken met veel slingerplanten, waar zonder kapmes geen doorkomen aan was. Modderpoelen, die het liefst opgezocht werden, waren niet grooter dan 4 bij 5 meter (in andere streken weer wat groter) en hadden een diepte van 70 tot 90 cm. De heer E. BARTELS was bij eene wandeling aan het bergmeer Sitoegoenoeng (12 km boven Soekaboemi op de helling van den Gedeh gelegen) zoo vriendelijk mij er op attent te maken, dat het boschpad van het meer naar een gedeelte van Tjiparaj loopend, in de vorige eeuw eveneens een neushoornpad geweest is.

Wij zien, dat neushoorns in den ouden tijd zelfs grootere afgelegen boschmeren voor het baden opgezocht hebben, hetgeen door de voortschrijdende cultuur onmogelijk is geworden. Want op Oedjoeng koelon, zoowel als in de laaglandstreken, waar heden ten dage op Java nog neushoorns voorkomen, zijn geen groote meren. Bij niet gebruik was het water nu niet bepaald schoon, hoewel niet overdreven vuil. Maar wanneer de badak zich er urenlang met behagen in gewenteld had, werd het een dikke modderpap. Deze pap zit dan ook vingerdik op het geheele lichaam en vestigt den indruk van een vuilgrijze lichaamskleur. De natuurlijke kleur is over den heelen romp een meer in het donker bruingrijs vallende tint, waarbij de rug iets donkerder is dan de flanken. De dunnere buikwanden en de bovenste binnenkanten van de loopers zijn vuilgeel tot vleeschkleurig. Na het verlaten van den poel wordt de dikke pap bij het door den wissel loopen aan de struiken afgesmeerd. Men kan aan deze moddervegen met een beetje routine zeer goed vaststellen, wanneer de badak den poel verlaten heeft. De modderlaag aan de struiken gesmeerd, droogt in deze streken spoedig op, al dringen de felle zonnestralen ook niet tot in de tunnels door. Maar de wissel is daar, waar de badak den poel verlaten heeft bijna altijd nat en glibberig, en hier vindt men dan ook de mooiste en gaafste prentafdrukken. Bij zeer oude bullen is zoo'n prentafdruk van den voorlooper 28 bij 29 cm en van den achterlooper 23 bij 24 cm.

De modderpoelen nu zijn van oudsher voor de inlandsche jagers de plaatsen geweest waar zij den badak beloerden en gemakkelijk onder schot wisten te krijgen. Zij gingen, om hun doel te bereiken, in de eerste plaats den wissel na en observeerden de beesten bij hun doen en laten. Men moet de inlanders, of beter

gezegd de inlandsche stroopers kennen, om te begrijpen, hoeveel geduld zij hierbij uitoefenen. En zooals de oude stroopers van de Zuidkust van West Java mij herhaardelijk wisten te vertellen, durfden zij den badak niet vanaf den beganen grond te schieten, maar wel vanuit boomen, die naast den wissel en den modderpoel stonden. Met hun primitieve voorladers wisten zij dus hun prooi vanuit deze veilige hoogte te bekogelen. In de meeste gevallen waren zij met zijn tweeën en met twee voorladers aan het werk, want één schot vonden zij, blijkbaar uit ondervinding, zelfs niet eens voldoende. Dat er veel wild door de onvoldoende uitwerking dezer vuurwapens ellendig is omgekomen en eerst later bedorven teruggevonden werd, was hun ook bekend. Wie met inlanders samen gejaagd heeft, weet uit eigen ondervinding, dat zij doorgaans bij het besluisen van groot wild ongeloflijk bang zijn, en zij, als het er op aankomt, er liever vandoor gaan of een veiligen boom kiezen. Ik heb maar enkele uitzonderingen leeren kennen.

Andere inlandsche methoden, om de dikhuiden te bemachtigen, even wreed als de zoeven beschrevene, werden in vroeger jaren in het hooggebergte toegepast, waar op bepaalde plaatsen aan de benedenzijde van steile hellingen op den wissel vlijmscherpe bamboes in den grond werden gezet. Hierbij scheurde de badak zich aan de scherpe bamboes den buik open en ging op ellendige wijze te gronde. Deze laatste methode is nog van ouderen datum; men vindt ze in „VAN BALEN” beschreven en ik meen ook bij „JUNGHUHN”. Een derde methode den badak te bemachtigen is een valkuil op den wissel te graven, waar hij toch na eenigen tijd weer terugkomt. Ook dit in valkuilen vangen, waar op den bodem puntige en scherpkantige bamboes ingeplant zijn, is een wreede manier, want niet alleen de badak, maar ook ander wild, zooals de banteng komt er in terecht. Ik wil er hier nog even op wijzen, dat het vangen in valkuilen, van welke wildsoort ook, in de meeste landen, voornamelijk in Afrika, bij de wet verboden is. De boeten zijn zeer hoog en dat heeft zijne goede reden. Ook ons grof wild, zoo als de neushoorn, de banteng en de Sumatraansche olifant, zijn er absoluut ongeschikt voor in valkuilen gevangen te worden, aangezien het in de valkuilen zoo te keer gaat, — de banteng het meest, — dat inwendige kneuzingen niet uitblijven. Al worden er, voorzover mij bekend, op Java geen rhinocerossen meer gevangen — toch zijn mij gevallen bekend, waar men deze methode op de beide laatste wildsoorten nog wel eens clandestien toepast (Sumatra, Borneo). Bij het vangen van wild, bestemd voor een dierentuin is het in ieder geval beter met eene vergunning het moederdier te schieten. Het jong kan zich gemakkelijker aanpassen, en is meer waard dan een kwijnend beest, dat vroeg of laat ten gevolge van inwendige kneuzingen te gronde gaat. Want onzen dierentuinen mag men in geen geval het voor hun doel geschikte wild onthouden.

Na deze kleine uitweiding keeren wij tot het thema terug.

Het „bersen” op den wissel in zwaar begroeid terrein, alleen voor waarneming, is niet geheel ongevaarlijk. Want men moet zich niet voorstellen, dat deze wissels en paden breed en hoog zijn. Het tegendeel is het geval. De badak, met een lichaamshoogte van tot 1,60 m en een breedte van 90 cm, maakt een opvallend smal spoor en pad. Hij kan bij den voorlooper, zoowel als bij den achterlooper, de loopers haast naast elkaar zetten. Soms trapt hij zelfs half in de lijn van de andere prent. Stapvoets kan een volwassen badakbul een schrede van 1 m maken en het is dan ook verre van gemakkelijk een badak in zoo'n terrein in te halen. Wanneer de ondergrond nu buitengewoon begroeid is, dan is het in geval van gevaar haast onmogelijk links of rechts uit te wijken. De tunnels van een badakpad zijn in zoo'n terrein soms niet hooger dan 1 m en niet breeder dan 55 cm en alles is boven dichtgegroeid. De badak loopt in deze tunnels steeds met den kop en horen naar beneden. Hij tilt als het ware den bovengroei met kop en nek omhoog en laat zodoende alles over zich heen glijden.

In open terrein heb ik den badak herhaaldelijk gespeurd, — maar nooit gezien — dwars over de „tegalans” (weidevlakten) en ook wel langs de boschranden. Ook schijnt hij een voorliefde te hebben voor het loopen langs het strand. Zelfs vond ik bij vloed het spoor in zee. Vermoedelijk heeft hij hier, — evenals andere wildsoorten dat ook doen, — van het zilte nat gelikt. Er zijn op Oedjoengkoelon, zoowel als aan de Zuidkust, enkele plaatsen, waar hij op het strand zoo nu en dan zijn visitekaart achterlaat.

De „lichters” van alle badaks, — de oogen, — zijn in verhouding tot zijne lichaamsgrootte buitengewoon klein en slecht ontwikkeld, want het oog is niet grooter dan 18 mm in doorsnede; een badak kan dus slecht zien. Daarentegen is het „gehoor”, — de ooren, — buitengewoon goed ontwikkeld en niet minder de „windvang”, — de neus. Bij het „bersen” op het spoor in dichtbegroeid terrein in den Oostmoesson is het niet gemakkelijk vlak bij den badak te komen, want het geringste gekraak van takken doet hem luisteren. De meeste kans onder goeden wind hem te benaderen is tijdens het nuttigen van zijn voedsel, wanneer hij door eigen lawaai minder op zijn hoede is. Hetzelfde is ook het geval bij het baden in de modderpoelen. Badaks hebben in het bosch soms echte slingerwissels aangelegd, wat het „bersen” bemoeilijkt, omdat men daarbij altijd rekening moet houden met de windrichting. In den overgangstijd tusschen Oost- en Westmoesson en omgekeerd, heeft men, — zelfs in het bosch, — veel last van draaiwinden. De windrichting kan in een ommezien veranderen en maakt het haast onmogelijk het wild te benaderen. Bij naderend gevaar kan een badak, niettegenstaande zijn zwaren lichaamsbouw, als een dief wegsluipen, zonder dat de bespieder ook maar iets te zien gekregen heeft. Hij weet zoo handig en voorzichtig met groote passen door den tunnel te stappen, dat haast geen of zeer weinig geluid te

hooren is. Vaak heb ik mij afgevraagd hoe het mogelijk is dat grof wild, — ook banteng en hert, — zoo geruischloos weg kan sluipen. Waar een mensch de grootste voorzichtigheid moet aanwenden, loopt dit wild ongehinderd door hindernissen langs struiken, slingerplanten en steenen.

Zooals ik in het begin reeds aanhaalde, vindt men in het Natuurmonument Oedjoengkoelon zoowel als langs de Zuidkust van West Java geaccidenteerd terrein met vrij diepe ravijnen en buitengewoon steile hellingen. Deze steile hellingen zijn voor onzen badak blijkbaar geen noemenswaardige hinderpalen, want evenals de olifant is hij een buitengewoon goed klimmer. Men moet zich bij zoo'n wissel, die in rechte lijn naar boven gaat of schuin in kronkels over een bergrug loopt, wel eens afvragen, hoe het toch mogelijk is, dat zoo'n zware kolos van ± 2280 kg deze steile hellingen kan beklimmen; hellingen, waar een mensch op handen en voeten naar boven klautert en dan nog moet opletten, dat hij niet uitglijdt. De badak, aan de voorloopers zoowel als aan de achterloopers van 3 „schalen”, — teenen, — voorzien, waarvan de middelste schaal de grootste is, plant deze, zooals uit de prentafdrukken duidelijk op te merken is, krachtig in den grond. Hierbij raakt de eigenlijke voetzool den bodem haast niet aan. Soms was op zeer moeilijk te betreden plaatsen de prent zichtbaar van maar een enkele teen, maar dan ook diep en puntig in den grond ingedrukt. Op moeilijke gedeelten was hij wel eens een halven meter naar beneden geleden, maar altijd weet hij zich staande te houden en boomwortels als steun te vinden. Het afdalen in de ravijnen schijnt eveneens geen groote bezwaren op te leveren, ook hierbij weet hij handig gebruik te maken van het terrein. Een enkele keer zag ik, — het had in den nacht te voren flink geregend, — dat de kolos van een zeer steile helling enkele meters naar beneden gegleden was, maar ineengezakt was hij niet, want een sleepspoor van den buik was niet aanwezig, alleen de vier loopers hadden een sleepspoor gevormd en wel zoo, dat de achterste loopers en de voorste gedeeltelijk een spoor vormden.

Door de voortdurend vervolgingen al buitengewoon schuw, is de badak altijd op zijn „qui vive”. Hij zal bij naderend gevaar of gevaar, dat hij niet dadelijk als zoodanig herkent, in tegenovergestelde richting vluchten, — enkele uitzonderingen daargelaten, — maar in het laatste geval lang niet altijd met kwade bedoelingen. Soms is het nieuwsgierigheid, die zeker in kwaadheid kan overgaan, wanneer de bespieder daartoe aanleiding geeft, dat wil zeggen, zich beweegt of per ongeluk op een drogen tak trapt. Zie hiervoor ook de opmerking van den Heer D. PIETERS (Trop. Natuur 23, 1934, p. 113 — 118) over het gezichtsvermogen van den olifant tegenover den mensch. Van den Afrikaanschen neushoorn is bekend, dat hij in staat is zonder meer tot den aanval over te gaan. De Javaansche neushoorn daarentegen zal lang niet zoo agressief optreden, enkele uitzonderingen daargelaten.

Bij alle horens van *Rhinoceros sondaicus*, die ik in den loop der jaren gezien heb, was het opvallend, dat die van middelmatige bullen aan weerskanten soms een terrasvorm vertoonden vanaf de basis van den horen tot op het laatste derde gedeelte, dat den eigenlijken top vormt. De voor- en achterkant was altijd glad en iets naar achter gebogen. De hoornkleur was steeds een mengsel van vuilgrijsgeel met roestrood. De hoofdkleur van horens van oude bullen was daarentegen bijna pikzwart met vuilgrijsgele tinten in de spleten. Bij oude bullen waren voor- en achterkant van de horens eveneens glad en achterwaarts gebogen, soms aan den voorkant sterk afgesleten. Aan weerskanten van de horens waren soms flinke stukken afgeschilferd en uitgebroken, zoodat deze plekken veel lichter van kleur waren. Ook was de vezelachtige structuur, zooals die zich in het inwendige van den horen vertoont, goed waar te nemen. Dit afschilferen en afbrokkelen moet toch wel, — al heb ik het op de omvergeworkte boomen niet kunnen vaststellen, — een gevolg zijn van het bewerken van boomen.

Herhaaldelijk is mij de vraag gesteld, hoe in het algemeen de wildstand in het Natuurmonument Oedjoengkoelon, en in het bijzonder, hoe groot het aantal neushoorns is. Beide vragen zijn ook niet bij benadering te beantwoorden. In de eerste plaats niet, omdat Oedjoengkoelon veel te weinig, en meestal te kort, door Europeanen bezocht wordt. In de tweede plaats, omdat dit schiereiland juist niet op die plaatsen doorkruist is, waar het wild, — voornamelijk de badak, — zich vermoedelijk het meest overdag ophoudt. In de derde plaats is er weinig geoefend personeel om het aantal vast te stellen.

In den loop der jaren heb ik geprobeerd zoo veel mogelijk gegevens te verzamelen. Ik heb contact gezocht met de verschillende heeren, die dit schiereiland bezocht hebben en soms hun bevindingen ook in rapporten en beschrijvingen neergelegd hebben. Deze berichten gaan terug tot 1912 toen Oedjoengkoelon nog geen Natuurmonument was. Vergelijkt men de berichten en mededeelingen met elkaar en met den wildstand van heden, dan valt eerstens op, dat, zooals boven gezegd, niets erop wijst, dat een der heeren dit schiereiland geheel doorkruist heeft, o.a. de streek om den dichtbegroeiden Pajoengberg. Maar ook het breedste, meer open gelegen terrein is nooit doorkruist, — uitgezonderd de smalle strook langs het pad, dat van de Meeuwenbaai naar het Zuidoosten loopt en een gedeelte van Java's Tweede Punt. De oorzaak hiervan is hoofdzakelijk daarin te zoeken, dat men gebonden is aan bepaalde drinkwaterplaatsen, dat er te weinig tijd ter beschikking is, terwijl ook het vervoermiddel, de zeilprauw of de motorboot, een zeer groot bezwaar oplevert. Een motorboot moet van Tandjongpriok of van Merak komen en steeds ter beschikking zijn als men zich wil verplaatsen, wat hooge kosten met zich meebrengt. Met een zeilprauw is men te veel van de weersgesteldheid afhankelijk en schiet men niet op.

Aan de Zuidkust staat bijna het heele jaar een behoorlijke wind, terwijl het land door een zware deining wordt bemoeilijkt. Men is min of meer genoodzaakt een bivak op te slaan en van daaruit excursies te maken. Wil men bij het speuren en waarnemen succes hebben, dan mogen niet meer koelies in het bosch worden meegenomen dan ten hoogste twee, iets waar haast nooit op gelet wordt.

Het is opvallend, dat het aantal herten bedenkelijk is teruggegaan. De bantengwildstand moet daarentegen zelfs toegenomen zijn. Over den neushoornwildstand zijn de opvattingen zeer uiteenlopend. Sporen van badaks zijn, ik zou haast zeggen, in het heele Natuurmonument gevonden, in het Noorden zoowel als in het Zuiden, in het Oosten zoowel als in het Westen, al waren de sporen niet altijd versch. Een badak kan geweldige afstanden in betrekkelijk korten tijd afleggen, en neemt men bij het speuren de grootte van de prent niet op, dan kan het gebeuren, dat men zich in het werkelijk gespeurde aantal vergist, doordat men hetzelfde dier wel eens twee maal telt.

Een andere vraag is deze: „Is de neushoornwildstand op Oedjoengkoelon bij behoorlijke bewaking werkelijk zoo bedreigd, dat aan een spoedig uitsterven gedacht moet worden?” Ik meen van niet. Gesteld, dat het aantal op ± 25 tot 30 stuks wordt gesteld, waarvan ± 6 neushoornbullen en 19 tot 23 neushoornkoeien, dan zal zeer waarschijnlijk de wildstand, — ziektegevallen buiten gelaten, — niet alleen stationnair blijven, maar ook langzaam toenemen. In hoeverre de gevolgen van inteelt zich bij deze dikhuiden zullen doen gelden moet de toekomst leeren.

Volgens „BREHM” kan een neushoornkoe om de twee jaren een kalf werpen. Bij voldoende rust en bewaking zou hier zeker heel wat bereikt kunnen worden. Ik mag er wel even op wijzen, wat in den loop der jaren door intensieve wildbescherming bij de Oost-Pruisische Elen bereikt is, een wildsoort die, zooals algemeen bekend, eveneens zeer bedreigd was; al kan men met de bedreiging van den badak geen vergelijk maken, aangezien men hier met andere factoren te rekenen heeft.

Wij laten enkele gegevens over de verspreiding van *Rh. sondaicus* (en *Rh. sumatrana*) op Sumatra volgen. Eerst sinds ± 10 jaren weet men definitief, dat de Javaansche neushoorn (*Rh. sondaicus*) ook op Sumatra voorkomt en wel in Atjeh, Palembang en in de Lampongs, mogelijk ook nog op andere ver afgelegen plaatsen. Op alle genoemde plaatsen is hij echter buitengewoon zeldzaam geworden. Gedurende de bezetting der Ketelvallei van Lam Teuba, Atjeh, omtreks 1900, werden door luitenant FREIHERR VON UND ZU EGLOFFSTEIN *Rhinoceros*-sporen gevonden in de omstreken van bovengenoemde vallei. Een „tweehoorn” (*Rh. sumatrana*) werd door bovengenoemden heer op de helling van den Seulawaih-Agam geschooten en wel op eene terrasvormige afzetting circa 400 meter onder den top, in welke afzetting zich op vele plaatsen kleine poelen bevonden.

Sergeant VAN DER MAELEN ontmoette een „eenhoorn” (*Rh. sondaicus*) bij een der bronbeekjes van de Aloee-Tjoere, dat van de hellingen van den Gle Eumpeh in een diep ingesneden kloof dalwaarts stroomt. De afstand tot de naastbijgelegen kampong Tjoere-Majang bedroeg nauwelijks een half uur gaans. De opbrengst van deze laatste horens was 50 dollar. Men wist toen niet, dat tusschen beide soorten een verschil bestond.

Fuselier K. B. FISCHER van het 3de Batt. te Koetaradja schoot omstreeks 1905 bij den Goudberg een „eenhoorn”, en tusschen den Weesberg en den Goudberg in een komachtige vallei nog een exemplaar. Het eerste dier had een horenlengte van ± 26 cm en werd aan den militair arts Dr DE HAAN voor f 25.— afgestaan. Het tweede beest had een horenlengte van ± 22 cm en werd aan een luitenant afgestaan. Het heele lichaam van beide neushoorns was met schubben bedekt.

De heer VAN DER GEUNS schoot omtreets 1925 in de buurt van het meer van Takengon (Atjeh) een *Rh. sondaicus*.

Door den Heer J. TH. HAMAKER zijn twee *Rh. sondaicus* in de Lampongs geschoten (zie Rowland Ward's Records of Big game).

Meerdere *Rh. sondaicus* werden door den heer J. C. HAZEWINKEL in het Palembangse geschoten (zie Trop. Natuur 22, 1933, p. 101 — 109).

Op Java komen, behalve in het Natuurmonument Oedjoengkoelon, — voorzoover mij bekend, — slechts badaks voor aan de Zuidkust tusschen de rivieren Tjikandang en Tjikaingan. Het aantal, dat men mij twee jaren geleden wist op te geven, was 6 stuks. Hiervan heb ik in 1931 twee exemplaren gespeurd. Of er werkelijk nog 6 stuks aanwezig waren, kon mij niet bevestigd worden. Dit restant is onmogelijk in stand te houden; vermenigvuldigen is uitgesloten, en aan vangen en overbrengen naar Oedjoengkoelon kan niet gedacht worden. Uitsterven of, in het ergste geval, wegstroopen blijft hun lot.

2. B a n t e n g.

Zooals in het voorafgaande gezegd is, heeft het Natuurmonument Oedjonkoelon op het oogenblik een goeden banteng wildstand. Men treft dit mooie wild op alle plaatsen van het schiereiland aan, soms in heele kudden. Hier in dit geïsoleerde gebied geeft het de voorkeur aan laag en meer open gelegen terrein, omgeven met kleine strookjes bosch, waar het overdag tegen de felle zon beschutting vindt. Echter vindt men het ook in het heuvelachtige meer beboschte terrein, waar soms betrekkelijk kleine aangrenzende alang alang vlakten als weideplaatsen dienen. Ook het bantengwild houdt zich, als het ten minste rustig is en er voldoende voedsel aanwezig is, op zekere tijden aan bepaalde weideplaatsen. Bij onvoldoende voedsel, bijv. door droogte of als de dieren verontrust zijn, kan het daarentegen geweldige afstanden in een nacht afleggen.

Schrijver dezes was uit hoofde zijner werkzaamheid in de gelegenheid vele plaatsen op Java te bezoeken, waar heden ten dage nog bantengs voorkomen. Men moet in vrijwel alle streken, zelfs buiten den jachtijd, niettegenstaande het groote aantal versche sporen, dat men overdag soms aantreft, al heel wat geluk hebben dit prachtige wild in open terrein te kunnen waarnemen. Meestal zijn het dan ook uitsluitend koeien met kalveren en middelmatige bantengs, die men te zien krijgt, en geen oude stieren met hun indrukwekkend uiterlijk. Mij zijn maar weinig plaatsen bekend, waar men met zekerheid kan zeggen, dat ook oude, geslepen stieren over dag te voorschijn komen. Zij zijn in de laatste tien jaren in haast alle streken, hoofdzakelijk aan de Zuidkust maar ook aan de Noordkust, bijv. in Indramajoe, nog al sterk in aantal achteruitgegaan en dientengevolge ook opvallend schuw, beter gezegd opvallend voorzichtig geworden. Er zijn terreinen, waar de bantengs zonder meer geregeld van 's middags 5 uur tot 's morgens betrekkelijk laat in den ochtend in open terrein zijn om te azen. Er is mij een terrein bekend, waar door bijzondere afgelegen ligging rust en bescherming het bantengwild al om 4 uur 's middags buiten is, al ziet men het dan ook op grooten afstand door den kijker. Maar dat zijn uitzonderingen ten opzichte van andere streken op Java. Hoe meer het wild verontrust is, hoe later in de avonduren komt het naar buiten en hoe vroeger is het in de morgenuren weer in het bosch. En de bosschen, waar het bantengwild zich overdag ophoudt, kunnen wat ondergroei betreft nog zeer dicht zijn.

Op Oedjoengkoelon nu, kan men het bantengwild op bepaalde plaatsen over dag tot 11 uur, en 's avonds van af 4 uur zeer goed te zien krijgen, vooral dan laat op den dag, indien de lucht betrokken is. Bij gunstigen wind en onder dekking kan men het gemakkelijk op zeer korten afstand besluisen en waarnemen. Ik heb zelfs enkele stieren, „solitaires” op nauwelijks 12 meter afstand voor mij gehad. Zij stonden rustig te kijken en dachten er niet aan weg te loopen of aan te vallen. In deze omgeving doet de eerste indruk bij het zien van eene kudde van 8 tot 10 stuks en nog meer, aangezien de dieren hier zoo rustig staan te azen, onwillekeurig de gedachte aan Hollandsch weidevee opkomen. Men heeft niet den indruk wild voor zich te hebben, een indruk waar men in andere streken niet aan ontkomen kan. Op den natuurvriend maakt de aanblik van een heele kudde toch een overweldigenden indruk. Maakt men echter een vergelijking tusschen het Natuurmonument Oedjoengkoelon en alle andere streken van Java ten opzichte van de gewoonten en de beweging van het bantengwild in het algemeen, dan valt wel op, dat deze dieren hier door rust inderdaad heel wat aan forschheid hebben ingeboet. Want een bantengstier die aan gevaren gewend is, ook een bantengkoe, zal den hem naderenden mensch in een meer kracht-uitdrukkende houding opwachten, er zit meer opgewektheid, meer leven in het heele lichaam. Bovendien zal onder